

بررسی نقش صنایع تبدیلی در کاهش ضایعات و توسعه صادرات محصولات کشاورزی باغی

مریم رحمانی^۱

چکیده

علی‌رغم تمام تحولات تکنولوژیکی، پیشرفته‌ترین کشورهای صنعتی، توسعه بخش کشاورزی را نه تنها مکمل بخش صنعت می‌دانند بلکه اهمیت تولید غذا را در پیوند با امنیت ملی خود نیز ارزیابی می‌نمایند. در کشور ما علاوه بر اینکه توسعه صنعتی نسبتی با روندی که در دنیا صورت می‌گیرد ندارد از ارتباط آن با بخش کشاورزی نیز غفلت شده است.

با توجه به امکانات وسیع ایران بر خورداری از تنوع شرایط آب و هوایی و امکان تولید تقریباً تمامی انواع محصولات مناطق معتدل، نیمه گرمسیری و گرمسیری و همچنین کیفیت بالای محصولات تولیدی آن موجب شده است تا ایران یکی از پنج کشور جهان باشد که در تولید حدود ۲۰ محصول کشاورزی جزء تولیدکنندگان عمده باشد. این در حالی است که از تمامی امکانات (اراضی قابل کشت و آب قابل استحصال) نیز استفاده نمی‌شود. با توجه به رقم بالای حدود ۳۰ درصد ضایعات محصولات کشاورزی و همچنین اهمیت صنایع تبدیلی در کاهش ضایعات و ایجاد ارزش افزوده،

۱- محقق اداره بررسیها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی ج.ا.ا.

درآمدهای ارزی و اشتغال بررسی وضعیت این صنایع و ارائه راهکارهایی جهت حضور موفق در بازارهای بین‌المللی از اهمیت خاصی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: صنایع تبدیلی، ضایعات محصولات کشاورزی، محصولات باغی، مزیت نسبی کشاورزی

مقدمه:

در تعیین راهبردهای توسعه اقتصادی پس از جنگ جهانی دوم عمده کشورهای راهبرد صنعتی شدن را برگزیدند و علت آن را ارزش افزوده این بخش ذکر کردند. یعنی تحول تکنولوژی مبتنی بر دانش و دانایی، صنعتی شدن امروزی و توسعه اقتصادی کشورها را تعریف می‌نماید نه صنایع سنتی.

علی‌رغم تمام تحولات تکنولوژیکی، پیشرفته‌ترین کشورهای صنعتی (آمریکا، ژاپن و اتحادیه اروپا) توسعه بخش کشاورزی را نه تنها مکمل بخش صنعت و کاربرد صنعت در کشاورزی موجب افزایش بهره‌وری در بخش می‌دانند بلکه اهمیت تولید غذا را بیشتر مربوط با امنیت ملی خود ارزیابی می‌نمایند. در ایران، توسعه صنعتی نه تنها هیچ نسبتی با روندی که در دنیا صورت می‌گیرد ندارد بلکه موجب غفلت از ارتباط آن با بخش کشاورزی نیز شده است. این غفلت علاوه بر آثار سوء اقتصادی - اجتماعی که در پی داشته امنیت اجتماعی و اقتصادی را نیز به مخاطره انداخته است.^۱

۱- امکانات و وضعیت موجود تولیدات

در گزارش حاضر سعی شده است تا به اثرهای گسترش صنایع تبدیلی کشاورزی در توسعه بخش کشاورزی و صادرات و همچنین نقش آن در کاهش ضایعات محصولات کشاورزی پرداخته شود.

^۱ برگرفته از مقاله "مروری بر سیاستهای اقتصادی در بخش کشاورزی"، دکتر راغفر، خلاصه مقالات نخستین همایش کشاورزی و توسعه منی، ۱۳۸۲.

کشور ایران از تنوع شرایط آب و هوایی، اقلیمی و مجموعه بسیار وسیعی از گونه گیاهی «فلور»^۱ برخوردار است. وجود ۱۲ گونه شرایط آب و هوایی و اقلیم مختلف و حدود ۱۲ هزار گونه گیاهی گوناگون، ایران را قادر ساخته است تا تقریباً تمامی انواع محصولات مناطق معتدل، نیمه گرمسیری و گرمسیری را تولید نماید. وجود حدود ۳۰۰ روز آفتابی در طول سال (بجز منطقه خزر) موجب شده است تا محصولات کشاورزی تولید شده و بخصوص محصولات باغی از کیفیت بالایی از نظر رنگ، بافت و طعم برخوردار گردند. همچنین ایران یکی از پنج کشور جهان است که در تولید بیش از ۲۰ محصول کشاورزی جزء تولیدکنندگان عمده بوده و در تولید محصولات پسته، زعفران، زیره، انار و زرشک مقام اول جهانی را دارا می‌باشد. این در حالی است که براساس بررسی‌های وزارت جهاد کشاورزی بیش از ۳۷ میلیون هکتار از اراضی کشور دارای توان بالقوه جهت کشاورزی می‌باشد که سالانه حدود ۱۸ میلیون هکتار آن زیر کشت انواع محصولات زراعی و باغی قرار دارد. همچنین «میانگین نزولات جوی سالانه حدود ۴۱۶ میلیارد متر مکعب است که ۲۸۹ میلیارد متر مکعب آن تبخیر شده و بقیه به صورت جریانهای سطحی درآمده و قسمتی نیز به سفره‌های زیرزمینی نفوذ می‌کند. حدود ۸۲ میلیارد متر مکعب از منابع آبهای سطحی و زیرزمینی مورد استفاده در بخش کشاورزی است که با مهار و استفاده کامل از منابع آب می‌توان تا حدود ۱۰۰ میلیارد متر مکعب را به بخش کشاورزی اختصاص داد.^۲ با وجود استفاده اندک از ظرفیت‌های موجود، ایران از رتبه بالایی در تولید برخی از محصولات برخوردار است. جدول زیر جایگاه و رتبه ایران در جهان در تولید محصولات عمده زراعی و باغی را نشان می‌دهد.

1- Flora.

۲ - ظرفیت تولیدات کشاورزی کشور تا افق ۱۴۰۰ - مجله دهاتی شماره ۷ - فروردین ماه ۱۳۸۳.

جدول ۱- تولید محصولات منتخب زراعی و باغی و رتبه جهانی ایران

تولید: هزار تن

۱۳۸۲		۱۳۷۸		۱۳۷۳		۱۳۶۳		
رتبه	تولید	رتبه	تولید	رتبه	تولید	رتبه	تولید	
۱	۱۸۵	۱	۱۳۱	۱	۱۹۵	۱	۹۴	پسته
۵	۷۰	۴	۹۶	۳	۱۰۰	۴	۶۹	بادام
۳	۹۹۰	۱	۹۰۸	۱	۷۷۴	۲	۴۶۷	خرما
۴	۲۱۷۹	۷	۲۱۳۷	۷	۲۰۰۸	۱۲	۹۴۰	سیب
۰۰	۶۹۲	۰۰	۶۰۵	۰۰	۶۲۱	۰۰	۴۴۵	انار
۳	۱۷۵	۲	۲۲۸	۵	۱۳۰	۱۰	۶۲	گیلاس
۹	۳۶	۹	۴۲	۸	۳۰	۹	۱۳	آلبالو
۴	۱۰۹۸	۴	۹۷۲	۶	۶۴۹	۱۰	۱۷۶	انواع لیمو
۷	۲۷۹۶	۸	۲۳۴۲	۷	۱۸۹۳	۱۱	۱۴۰۹	انگور
۲	۱۶۶	۲	۳۴۱	۵	۱۷۰	۷	۸۸	زردآلو
۳	۸۱	۵	۷۰	۴	۹۴	۶	۴۶	انجیر
۹	۲۱۲۹	۶	۱۸۶۶	۸	۱۵۸۴	۱۵	۵۳۴	پرتقال
۵	۷۵۵	۵	۷۶۰	۷	۶۲۹	۱۴	۱۲۵	نارنگی
۸	۴۰۲۳	۸	۳۴۹۰	۹	۲۰۸۸	۱۳	۹۵۴	گوجه‌فرنگی

مأخذ: سایت فائو و وزارت جهاد کشاورزی

با وجود وفور تولید محصولات کشاورزی در کشور، گفته می‌شود که حدود ۳۰ درصد آن به ارزش ۳-۵ میلیارد دلار در مراحل کاشت، داشت و برداشت به صورت ضایعات از بین می‌رود که با آن می‌توان غذای حدود ۲۰-۱۵ میلیون نفر را تأمین کرد.

۲- ضایعات محصولات کشاورزی

علی‌رغم افزایش روزافزون تولید محصولات کشاورزی، عواملی نظیر افزایش جمعیت و عدم کاهش ضایعات محصولات کشاورزی که حدود ۳۰ درصد از کل تولیدات را شامل

می‌شود، مانع از رسیدن به نقطه خودکفایی و امکان صادرات در بسیاری از محصولات می‌گردد. ضایعات در تعریف به مقادیری از یک کالای خاص و کالای مشتق شده از آن گفته می‌شود که وارد چرخه مصرف نمی‌شود و میزان ضایعات به دلیل کاهش تولید قابل استفاده، افزایش نیاز به واردات و هدر دادن نهاده‌های مورد استفاده در تولید، بر اقتصاد لطمه وارد می‌سازد. براساس برآورد دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی وزارت جهاد کشاورزی، میزان و درصد ضایعات محصولات باغی در سال ۱۳۸۳ به شرح زیر می‌باشد:

جدول ۲- وضعیت موجود تولید و ضایعات محصولات باغی

(هزار تن)

نام محصول	میزان تولید (۱۳۸۳)	مقدار ضایعات	درصد ضایعات
مرکبات	۴۱۲۱	۱۱۹۵	۲۹
خرما	۹۹۰	۱۸۸	۱۹
انگور	۲۷۹۶	۹۵۱	۳۴
سیب	۲۱۷۹	۶۱۰	۲۸
گلابی	۱۵۵	۴۷	۳۰
انار	۶۹۲	۱۷۳	۲۵
انجیر	۸۱	۲۸	۳۵
پسته	۱۸۵	۱۹	۱۰
گردو	۱۶۸	۱۵	۹
بادام و فندق	۸۵	۷	۸
زیتون	۳۸	۸	۲۲
گیلاس	۱۷۵	۵۱	۲۹
آلبالو	۳۶	۱۰	۲۷
کیوی	۷۲	۲۰	۲۸
موز و انبه	۸۱	۲۴	۳۰
سایر هسته‌دارها	۷۴۰	۲۲۹	۳۱
جمع	۱۲۵۹۴	۳۵۷۵	-
میانگین	-	-	۲۸

ضایعات در کلیه مراحل مختلف تولید، توزیع و مصرف رخ می‌دهد. ضایعات در مراحل تولید (کاشت، داشت و برداشت) عمدتاً ناشی از عدم استفاده بهینه و به موقع از نهاده‌ها مثل کود، بذر، نیروی انسانی و ... است. ضایعات مرحله توزیع در حین بازاریابی و بازاریابی رخ می‌دهد. با توجه به عرضه فصلی و تقاضای دائمی محصولات کشاورزی، کانال توزیع و بازاریابی شرایط خاصی را می‌طلبد. ضایعات مصرف نیز به فرهنگ مصرف‌کننده و نوع مصرف بستگی دارد.

روش‌های اقتصادی جلوگیری از ضایعات به شرح زیر می‌باشد:

۱-۲- برنامه کنارگذاری کشت محصول (set aside)

برخی از کشورهای پیشرفته از جمله اتحادیه اروپا در پی‌گیری سیاست خودکفایی محصولات استراتژیک و صدور آن در سایه حمایت‌های فراوان از کشاورزان با بحران مواجه شدند. زیرا علاوه بر اینکه قیمت پرداختی به کشاورزان از قیمت جهانی بالاتر بود، مازاد محصول نیز حادث شد که حتی با یارانه صادرات نتوانستند مازاد را از بین ببرند. بنابراین اتحادیه اروپا تصمیم گرفت برای جلوگیری از ایجاد مازاد محصول و جلوگیری از کاهش ضایعات با کشاورزان وارد گفت و گو شود و به آنها پیشنهاد نمود که مقداری از سطح زیرکشت محصول یا کل آنرا در قبال پرداخت جبرانی نقدی کنار بگذارند. با اجرای این سیاست مقدار زیادی از مازاد محصول کاسته شده و در نتیجه میزان ضایعات نیز کم شد. مضافاً اینکه هزینه جبرانی برای دولت کمتر از مجموع هزینه یارانه صادراتی و سایر اشکال حمایت بود. از این روش می‌توان در مورد مازاد محصولاتی نظیر سیب‌زمینی، پیاز و گوجه‌فرنگی که درصد بالایی از آن همه ساله به‌صورت ضایعات از چرخه مصرف خارج می‌شود استفاده کرد.

۲-۲- سیاست‌های کاهش هزینه مبادله

طولانی بودن فاصله زمانی و مکانی رسیدن محصول به دست مصرف‌کننده از زمان برداشت، از یک سو به دلیل وجود واسطه‌های گوناگون، حمل و نقل جاده‌ای، انبارداری نامناسب، فقدان سردخانه و غیره موجب از بین رفتن بخشی از محصول شده و از سوی دیگر وجود مراحل گوناگون در انتقال محصول موجب بالارفتن هزینه مبادله می‌گردد. در بعضی از مناطق کشور برای مبارزه با این امر اتحادیه‌های تعاونی کشاورزان نسبت به ارائه محصول در میادین میوه و تره‌بار اقدام می‌کنند که به دلیل عدم وجود تشکل فراگیر در ایران، همه کشاورزان قادر به ارائه محصول خود از این طریق نمی‌باشند.

۲-۳- کاهش یارانه برخی از محصولات غذایی

یکی دیگر از روش‌های کاهش ضایعات، کاهش یارانه پرداختی به برخی محصولات غذایی از جمله نان می‌باشد که به دلیل ارزان بودن درصد بالایی از آن از بین می‌رود.

۲-۴- به‌کارگیری قیمت تضمینی

سیاست تعیین قیمت تضمینی خرید مناسب باعث می‌شود که اولاً در زمان پایین بودن قیمت در بازار، منافع کشاورز به مخاطره نیفتد و ثانیاً به دلیل خرید دولت در زمان عدم خرید به قیمت مناسب از سوی بازار، محصول به‌صورت ضایعات از بین نرود.

۲-۵- بازاریابی و کیفیت بسته‌بندی

بازاریابی، زمینه جذب بیشتر محصولات کشاورزی به بازار را فراهم کرده و در نتیجه از میزان ضایعات کاسته می‌گردد.

ارتقای تکنولوژی و افزایش کیفیت بسته‌بندی محصولات غذایی می‌تواند نقش مهمی را در ایجاد ارزش افزوده ایفا نماید. زیرا توجه به مسائلی از قبیل نور، حرارت، مواد افزودنی ضد فسادپذیری و آفات و باکتریها، باعث می‌شود بازاریاب محصول را به قیمتی مناسب به فروش رساند. فروش به موقع موجب کاهش موجودی محصول در انبار، سردخانه و مزرعه شده و در نتیجه، ضایعات به حداقل می‌رسد.

۳- صنایع تبدیلی

صنایع تبدیلی به دلیل به کارگیری محصولات کشاورزی به عنوان مواد اولیه می‌تواند عاملی برای استفاده بهتر از این محصولات تلقی گردد. بسیاری از محصولات کشاورزی دارای زمان تولید و مصرف متفاوتی می‌باشند. تولید یا برداشت آنها معمولاً در یک زمان مشخص و کوتاه ولی مصرف در زمان طولانی‌تری صورت می‌گیرد. صنایع تبدیلی می‌تواند با حفظ و نگهداری محصولات در آنها به گونه‌ای تغییر و تبدیل ایجاد نماید که امکان مصرفشان در طی سال میسر باشد.

ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی دارای برخی اثرهای اقتصادی از جمله ایجاد ارزش افزوده، ایجاد اشتغال، ایجاد درآمدهای ارزی و همچنین استفاده بیشتر از محصولات کشاورزی و به‌این ترتیب جلوگیری از اتلاف و ضایع شدن محصولات می‌گردد.

گسترش صنایع تبدیلی از دو جنبه، الف - ارزش افزوده ایجاد شده در بخش، صرف افزایش ارزش افزوده های خود بخش می‌شود و ب - به دلیل رابطه‌ای که با بخش‌های دیگر دارد موجب ایجاد ارزش افزوده در این بخش‌ها می‌گردد. از آنجایی که صنایع تبدیلی از محصولات کشاورزی به‌عنوان ماده اولیه استفاده می‌نماید، گسترش و توسعه صنایع مذکور

موجب افزایش تولید و یا افزایش استفاده از تولیدات گردیده و به‌طور غیرمستقیم ایجاد ارزش افزوده خواهد نمود.

جدول زیر سهم ارزش افزوده صنایع مواد غذایی، آشامیدنی‌ها و دخانیات را از کل ارزش افزوده صنعت در سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۱ نشان می‌دهد.

جدول ۳- ارزش افزوده صنایع مواد غذایی، آشامیدنی‌ها و دخانیات

به قیمت‌های ثابت (۱۰۰=۱۳۷۶)		به قیمت‌های جاری		
۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۱	نوع صنعت
۴۹۸۷	۵۹۳۱	۱۰۸۷۷	۱۲۱۲۶	صنایع مواد غذایی، آشامیدنی و دخانیات
۶۴۰۶۷	۵۸۲۵۶	۱۲۳۱۸۵	۱۰۴۴۴۳	کل صنعت
۷/۸	۱۰/۲	۸/۸	۱۱/۶	درصد صنایع مواد غذایی آشامیدنی‌ها و دخانیات به کل صنعت

مأخذ: گزارش حسابهای ملی ایران-برآورد مقدماتی سال ۱۳۸۳ و نتایج تفصیلی سال ۸۴-۱۳۸۲

سهم صنایع مذکور از کل ارزش ایجاد شده توسط بخش صنعت حدود ۹ درصد است که با گسترش فعالیت صنایع مذکور قابل افزایش می‌باشد.

۱-۳- تعریف صنایع تبدیلی

صنایع تبدیلی کشاورزی^۱ به صناعی اطلاق می‌شود که با کمک آن می‌توان بخشی از محصولات زراعی و باغی را با کاربرد روش‌های فیزیکی و شیمیایی تغییر وضع داده و بدین وسیله ماندگاری این محصولات را بیشتر و مصرف و عرضه آن را، مناسبتر نمود و در مجموع از طریق این نوع صنایع ارزش اقتصادی محصولات را بالاتر برد.^۲

1- Agro industries.

۲- تعیین ویژگیهای صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی و صنایع روستایی با تأکید بر تجارب دیگر کشورها- وزارت جهاد کشاورزی- بهار ۱۳۸۳.

می‌توان تعریف دیگری از صنایع تبدیلی به این شرح ارائه داد: صنایعی که فرآورده‌های کشاورزی و دامی را تبدیل به مواد و کالای نیمه ساخته و یا آماده مصرف می‌سازد را صنایع تبدیلی می‌نامند. صنایع تبدیلی - تکمیلی یکی از شاخه‌های مهم رشته کشاورزی به شمار می‌آید.

۲-۳- اهداف تأسیس کارخانه‌های صنایع تبدیلی

اهداف و مقاصدی که با تأسیس کارخانه‌ها و کارگاه‌های فرآوری محصولات کشاورزی می‌گردد به شرح زیر می‌باشد:

- الف - تغییر ترکیب محصولات صادراتی و رهایی از صادرات تک محصولی
- ب - حرکت در جهت صنعتی شدن
- ج - کاهش واردات محصولات مشابه خارجی و برآورده ساختن تقاضای صادراتی محصولات مذکور در بازارهای جهانی
- د- ایجاد تحرک وانگیزه بیشتر در بخش کشاورزی به واسطه دستیابی به محصولاتی که در بازار برای آنها تقاضا وجود دارد.
- ه- ایجاد اشتغال و درآمد در مناطق شهری و روستایی
- و- کاهش ضایعات محصولات کشاورزی
- ز- بهبود شرایط تغذیه‌ای برای کشاورزان به دلیل فراهم ساختن شرایطی جهت مصرف محصولات در غیر از فصل برداشت
- ح - توسعه و تنوع بخشیدن به گستره محصولاتی که ایجاد ارزش افزوده می‌کنند.^۱

۳-۳- طبقه‌بندی صنایع تبدیلی و تکمیلی

دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی وزارت جهاد کشاورزی، صنایع تبدیلی و تکمیلی را در چهار گروه زیر تقسیم‌بندی نموده‌است:

الف- محصولات دامی

صنایع تبدیلی و تکمیلی دامی شامل: ۱- فرآورده‌های لبنی ۲- کشتارگاه دام و طیور ۳- بسته‌بندی گوشت و مرغ ۴- فرآورده‌های گوشتی می‌باشد. تا پایان سال ۱۳۸۲، تعداد ۳۳۶ واحد صنایع تبدیلی دامی به ظرفیت ۱۳۴۱ هزار تن و اشتغال ۴/۷ هزار نفر مشغول به کار بوده‌اند.

ب- محصولات شیلاتی

۱- کنسرو ماهی ۲- عمل‌آوری ماهی و میگو و ۳- پودر ماهی در گروه صنایع تبدیلی و تکمیلی شیلات طبقه‌بندی می‌شوند. تا پایان سال ۱۳۸۲ تعداد ۷۹ واحد در حال بهره‌برداری به ظرفیت ۱۲۱ هزار تن و با اشتغال ۲/۲ هزار نفر مشغول به کار بوده‌اند.

ج- محصولات زراعی

در گروه صنایع تبدیلی و تکمیلی محصولات زراعی نیز اقلام ۱- آردسازی ۲- برنج کوبی ۳- رب ۴- بسته‌بندی غلات و حبوبات ۵- ماکارونی ۶- کیک و کلوچه ۷- آرد گندم و برنج ۸- ترشی‌ها و شورپی‌ها ۹- روغن‌کشی از دانه‌های خام ۱۰- فرآورده‌های سیب‌زمینی و ...، قرار دارند.

در حال حاضر حدود ۱۱۳۷ واحد صنایع تبدیلی و تکمیلی زراعی با ظرفیتی بالغ بر ۸۹۳۲ هزار تن و با اشتغال ۹۶۱۵ نفر مشغول به کار هستند.

د- صنایع محصولات باغی

صنایع تبدیلی و تکمیلی باغی نیز شامل: ۱- بسته‌بندی خرما ۲- بسته‌بندی و عمل‌آوری پسته ۳- خشکبار ۴- عرقیات و اسانس ۵- لواشک ۶- بسته‌بندی میوه ۷- کمپوت ۸- فرآورده‌های زیتون ۹- بسته‌بندی زعفران ۱۰- گیاهان دارویی ۱۱- سایر (تولید سرکه، آلبیمو، مربا، بسته‌بندی چای، بسته‌بندی قارچ و) می‌باشد.

در حال حاضر حدود ۲۲۱ واحد و با ظرفیت ۲۴۱ هزار تن در سال و با اشتغال حدود ۵ هزار تن تا پایان سال ۱۳۸۲ مشغول به کار هستند.

۳-۴- وضعیت موجود صنایع تبدیلی محصولات باغی

جدول صفحه بعد، وضعیت صنایع تبدیلی فعال در زمینه محصولات باغی و میزان جذب مواد اولیه توسط آنان را نشان می‌دهد.

در دوران برنامه پنجساله اول، دوم و سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کارخانه‌های صنایع تبدیلی به صورت مدرن به تدریج در کشور ایجاد شدند. در طول دوران برنامه پنجساله اول حدود ۴۶۰ میلیون دلار ارز جهت تأسیس بیش از ۳۰۰ کارخانه به بخش خصوصی تخصیص داده شد. در ضمن سرمایه‌گذاران در صنایع مذکور از وام‌های با بهره پایین نیز برخوردار گردیدند.^۱

با درنظر گرفتن این واقعیت که بازار اکثر محصولات باغی تولید شده در کشور به مرحله مازاد عرضه رسیده و با توجه به کیفیت بالای محصولات باغی ایران و همچنین دسترسی به نیروی کار نسبتاً ارزان در کشور، توسعه و مدرنیزاسیون صنایع تبدیلی باغی که قابلیت صادرات دارند، موجب توسعه بخش کشاورزی خواهد گردید.

1 - UNIDO IRI industrial Sector Survey on the Potential for non- oil manufactured exports- first Published 1999.

جدول ۴- صنایع تبدیلی فعال، مقدار تولید و میزان جذب ماده خام توسط آنها

(هزار تن)

نام محصول خام	نوع صنعت	مقدار تولید (۱۳۸۳)	ظرفیت سالانه تولید صنایع موجود	میزان جذب ماده خام	درصد جذب ماده خام نسبت به کل تولید
مرکیبات		۴۱۲۱/۱		۸۳۹	۲۰/۴
	آبمیوه		۸۳	۳۳۲	
	کنسانتره		۲۷	۴۰۵	
	پره منجمد		۱	۲	
	درجه بندی و بسته بندی		۲۰	۲۰	
	ایر فرآورده ها		۱۶	۸۰	
سیب و دانه دارها		۲۳۷۰/۶		۷۷۵	۳۲/۷
	کنسانتره و آبمیوه		۵۵	۵۵۰	
	کمیوت و مربا		۱۰	۵	
	لواشک		۱۰	۱۵۰	
	درجه بندی و بسته بندی		۷۰	۷۰	
انار		۶۹۲		۱۹۷	۲۸/۵
	کنسانتره و آب انار		۱۸	۱۲۳	
	رب		۱۴	۷۰	
	درجه بندی و بسته بندی		۲	۲	
انگور		۲۷۹۵/۹		۸۳۳	۲۹/۸
	تولید و بسته بندی کشمش		۱۹۸	۶۹۳	
	آبمیوه و کنسانتره و شیره		۸	۱۲۰	
	درجه بندی و بسته بندی		۲۰	۲۰	
خرما		۹۸۹/۶		۱۵۱	۱۵/۳
	درجه بندی و بسته بندی		۹۳	۹۳	
	قند مایع و شیره		۱۶	۴۸	
	سایر فرآورده ها		۲	۱۰	
کیوی		۷۲/۲		۵۷	۷۹/۲

نام محصول خام نوع صنعت	مقدار تولید (۱۳۸۳)	ظرفیت سالانه تولید صنایع موجود	میزان جذب ماده خام	درصد جذب ماده خام نسبت به کل تولید
مربا	-	-	-	-
درجه بندی و بسته بندی	۵۷	۵۷	۵۷	
میوه های هسته دار	۹۵۰/۸		۴۱۳	۴۳/۴
برگه زردآلو و قیسی	۱۲	۱۲	۴۸	
آبمیوه و نکتار	۱۸	۱۸	۱۸۰	
کمپوت، مربا و مارمالاد	۸۶	۸۶	۴۳	
لواشک	۲	۲	۳۰	
درجه بندی و بسته بندی	۱۱۲	۱۱۲	۱۱۲	
میوه های خشک	۲۵۳/۷		۴۶	۱۸/۱
فرآوری و بسته بندی بادام	۳۱	۳۱	۳۱	
فرآوری و بسته بندی گردو	۱۲	۱۲	۱۲	
فرآوری و بسته بندی فندق	۳	۳	۳	
پسته خشک	۱۸۴/۹		۹۶	۵۱/۹
درجه بندی و بسته بندی	۷۰	۷۰	۷۰	
سایر فرآورده ها	۱۶	۱۶	۲۶	
انجیر	۸۰/۸		۴۴	۵۴/۳
مربا و مارمالاد	۱۰	۱۰	۱۰	
زیتون	۳۸/۴		۳۹	x
روغن کشی	۶	۶	۳۰	
تصفیه	۴	۴	۴	
کنسرو و عمل آوری	۵	۵	۵	

مأخذ: دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی وزارت جهاد کشاورزی و آمارنامه کشاورزی در سال ۱۳۸۳.
 x ظرفیت بیشتر از کل تولید می باشد.

همان طور که جدول مذکور نشان می دهد، درصد جذب ماده خام نسبت به کل تولید (حتی با فرض عملکرد در حد ۱۰۰٪ ظرفیت کارخانه های مذکور) در اغلب موارد

بسیار کم است و با وجود فعالیت کارخانه‌های مزبور، همچنان ۳۰ درصد از محصولات باغی تولید شده که در تولید بسیاری از آنها دارای مزیت نسبی هستیم به صورت ضایعات از چرخه مصرف و صادرات خارج می‌شود.

کارخانه‌های فعال در زمینه صنایع تبدیلی را که در کشور فعال هستند می‌توان به صورت زیر تقسیم‌بندی کرد:^۱

۱- کارخانه‌هایی که در حد استانداردهای قابل قبول فعالیت می‌کنند. این واحدها توسط مدیران موفق اداره می‌شود که محصولات تولیدی آنها با استانداردهای ملی و بین‌المللی مطابقت دارند. بسیاری از این کارخانه‌های دارای عمر بیش از ۲۰ سال بوده و در برخی از آنها به منظور استمرار انطباق با استانداردهای جهانی، نیاز به مدرن‌سازی تجهیزات و لوازم کارخانه‌ای وجود دارد.

۲- کارخانه‌هایی که می‌توان آنها را جهت ارتقای کیفیت محصولات تولیدی تا حد رسیدن به استانداردهای بین‌المللی یاری بخشید.

۳- کارخانه‌های در مقیاس‌های کوچک و کارگاه‌های تولیدی که به دسته زیر تقسیم می‌گردند:
الف- کارگاه‌های که به صورت رسمی و با مجوز دولتی کار می‌کنند که می‌توان آنها را جهت مدرن‌سازی و ارتقای کیفیت و دستیابی به استانداردهای ملی جهت عرضه محصول در بازارهای داخلی کمک کرد. به دلیل کوچک بودن مقیاس و حجم پایین تولید، بسیاری از این کارخانه‌های برای تولید به منظور صادرات به بازارهای جهانی مناسب نیستند.

ب- کارگاه‌های غیرمجاز تولید محصولات غذایی که یا باید آنها را تعطیل کرد و یا جهت ارتقای کیفیت تولید محصولات به آنان کمک کرد تا شرایط لازم جهت اخذ مجوز

فعالیت دریافت نمایند. زیرا تولید واحدهای غیرمجاز مذکور سلامت مصرف‌کنندگان را به مخاطره خواهد انداخت.

۱-۴-۳- بررسی مشکلات صنایع تبدیلی

بسیاری از کارخانه‌های فرآوری محصولات غذایی در ایران به دلیل عمر زیادی که دارا هستند فرسوده شده‌اند و از تجهیزاتی در کارخانه استفاده می‌کنند که از خارج وارد و یا کپی برداری شده است. پیشرفت سریع تکنولوژی تولید و بسته‌بندی مواد غذایی، استفاده از سوخت و انرژی زیاد و کارایی پایین واحدها و عدم به روزسازی این تجهیزات، موجب کاهش توان رقابتی محصولات تولیدی با انواع مشابه خارجی شده است. توسعه صنعت فرآوری محصولات غذایی بدون استفاده از نیروهای متخصص امکان‌پذیر نمی‌باشد. بسیاری از دانش‌آموختگان و متخصصان در این صنعت جذب سایر بخش‌ها می‌گردند. برخی از کارخانه‌های از متخصصان در زمینه‌های اتوماسیون، بسته‌بندی، ابزار، مسائل زیست‌محیطی و مهندسی صنایع غذایی به دلیل کمبود این نیروها و یا احساس عدم نیاز به نیروهای ماهر، استفاده نمی‌کنند. در نتیجه خط تولید این کارخانه‌های به دلیل تخصص پایین تکنیسیین‌ها از عملکرد و راندمان خوبی برخوردار نیست.

جدول شماره ۴، ظرفیت بالقوه کارخانه‌های مواد غذایی را در کشور نشان می‌دهد که در خصوص آن باید به نکات زیر توجه کرد:

عمر زیاد برخی از کارخانه‌های، عرضه ناکافی مواد خام محلی و در برخی از موارد، سود پایین موجب گردیده بسیاری از کارخانه‌های از ۶۰-۵۰ درصد ظرفیت اسمی خود برای تولید استفاده نمایند.

بسیاری از کارخانه‌های فعالیت خود را محدود به فرآوری یک محصول نموده‌اند و این به آن معناست که تنها برای چند ماه از سال کار می‌کنند. یک کارخانه کنسانتره

آب‌میوه با افزودن قطعات کوچکی به خط تولید، می‌تواند به تولید محصولات دیگری از قبیل اسانس، روغن‌های اساسی و غذای حیوانات بپردازد. مثلاً، یک واحد تولیدی که به کار بسته‌بندی خرما مشغول است با افزودن برخی قطعات به خط تولید می‌تواند شکر مایع، مارمالاد، شربت و غذای دام نیز تولید نماید.

برخی از کارخانه‌های در محل‌هایی احداث شده‌اند که با زمین‌های کشاورزی که مواد خام خود را از آنجا تهیه می‌کنند، فاصله زیاد دارند. این امر علاوه بر افزایش هزینه‌های حمل و نقل، ریسک عدم دستیابی به مواد اولیه را افزایش داده و در کل باعث افزایش احتمال زیان می‌گردد.

۵-۳- اهداف برنامه چهارم توسعه در مورد صنایع تبدیلی باغی

از جمله اهداف کلی برنامه چهارم توسعه در بخش صنایع تبدیلی و تکمیلی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف- افزایش محصولات فرآوری شده توسط صنایع تبدیلی به میزان ۲ برابر وضع موجود.

ب- کاهش ضایعات محصولات کشاورزی به میزان پنجاه درصد وضع موجود.
بر اساس جدول صفحه ۱۷ سند صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۳۸۲ (به عنوان سال پایه) از کل ۱۳۵۳۳ هزار تن تولید محصولات باغی تنها ۳۶۳۹ هزار تن آن (۲۶/۸ درصد) فرآوری شده است. بر اساس این سند در سال پایانی برنامه (۱۳۸۸) از کل ۱۹۳۰۳ هزار تن محصولات باغی تولید شده ۴۲/۱ درصد آن (۸۱۳۲ هزار تن) فرآوری خواهد گردید.

بر طبق برنامه چهارم توسعه، پیش‌بینی شده که میزان ضایعات زیر بخش باغبانی از ۲۸/۱ درصد در سال ۱۳۸۲ به ۱۴/۰۵ درصد در پایان سال ۱۳۸۸ و کل ضایعات محصولات از ۱۷/۸ درصد به ۸/۹ درصد تقلیل یابد.

جدول زیر وضعیت موجود و پیش‌بینی تولید محصولات باغی را تا سال ۱۳۸۸ و همچنین ظرفیت تولید و میزان جذب ماده خام را نشان می‌دهد:

جدول ۵- پیش‌بینی کل فرآوری محصولات باغی در طی سالهای برنامه چهارم توسعه

(هزار تن)

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۲ (سال پایه)	
۸۱۳۲	۷۰۶۷	۶۰۴۵	۵۱۵۳	۴۳۸۸	۳۶۳۹	محصولات باغی
۴۲۱۳۰	۳۹۸۶۹	۳۶۰۰۹	۳۳۵۲۷	۳۰۷۹۱	۲۸۳۸۱	کل محصولات

مأخذ: سند صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه - دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - وزارت جهاد کشاورزی

جدول ۶- پیش‌بینی تولید محصولات صنایع تبدیلی و تکمیلی محصولات باغی برنامه چهارم توسعه

ظرفیت تولید		ظرفیت طرحهای قابل	
صنایع موجود راه‌اندازی تا پایان سال ۱۳۸۸		جمع ظرفیت تولید میزان جذب ماده خام	
۱۲۲۵	۱۹۹۳	۴۲۱۸	۸۱۳۲
۱۴۱۲۱	۹۲۶۳	۲۳۳۷۷	۴۲۱۳۰

مأخذ: سند صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه - دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - وزارت جهاد کشاورزی

کشور ما در صادرات محصولات سنتی کشاورزی (صنایع دستی و سایر محصولات کشاورزی) سابقه‌ای طولانی داشته و جایگاه آن در صادرات غیرنفتی کشور حایز اهمیت زیادی است. با توجه به این موضوع، سرمایه‌گذاری در صنایع تبدیلی یکی از عوامل مهم و کلیدی جهت تداوم حضور موفق در بازارهای جهانی می‌باشد.

صدور جواز تأسیس و بهره‌برداری واحدهای صنعتی مذکور توسط وزارتخانه‌های

صنایع و معادن و جهاد کشاورزی انجام می‌شود.

جدول زیر پیش‌بینی مجموع سرمایه‌گذاری، ظرفیت و ایجاد اشتغال را در مورد کل صنایع محصولات باغی در طول برنامه چهارم توسعه نشان می‌دهد.

ظرفیت (هزار تن)	سرمایه‌گذاری (میلیارد ریال)	اشتغال (هزار نفر)	
۸۷۶/۵	۴۳۰۵/۵	۱۵/۲	واردات صنایع
۳۱۳/۸	۳۸۸/۹	۳/۵	وزارت جهاد کشاورزی
۱۱۹۰/۳	۴۶۹۴/۴	۱۸/۷	مجموع

مأخذ: سند صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه دفتر صنایع تبدیلی تکمیلی بخش کشاورزی - وزارت جهاد کشاورزی

۶-۳- صادرات محصولات صنایع تبدیلی

صادرات محصولات کشاورزی تحت تأثیر صادرات نفتی قرار داشته و به آن تنها به عنوان منبع فرعی برای تأمین ارز نگر بسته شده است. به این معنی که در سالهایی که درآمدهای نفتی خوب بوده است به صادرات غیر نفتی توجه زیادی نشده و در سالهایی که با کاهش درآمدهای نفتی مواجه شده ایم به صادرات غیر نفتی بیشتر توجه شده است و این دو رابطه معکوسی با هم داشته اند. علی‌رغم کم‌توجهی به سیاستهای تشویقی تجاری خاص برای محصولات کشاورزی، وجود شرایط اقلیمی متنوع و محصولاتی متنوع تر و همچنین موقعیت استراتژیک کشور در منطقه و سابقه نسبتاً طولانی حضور ایران در عرصه صادرات تعدادی از محصولات کشاورزی، وضعیت مناسبی را برای حضور تولیدات کشاورزی پدید آورده است. بهره‌گیری از چنین امتیازاتی می‌تواند چشم‌انداز مناسبی را برای حضور گسترده‌تر در بازارهای ایران در بازارهای بین‌المللی صادراتی فراهم سازد.^۱

جدول صفحه بعد مقدار و ارزش صادرات برخی از محصولات عمده باغی و

همچنین ارزش واحد آنها را نشان می‌دهد:

۱- مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرهای آن بر اقتصاد کشاورزی ایران - دکتر اکبر کمیجانی - موسسه پژوهش‌های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی - بهار ۱۳۸۰.

جدول ۷- مقدار و ارزش صادرات کالاهای کشاورزی در سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۸۳ (۱)

نام محصول	مقدار (هزار تن)		ارزش (میلیون دلار)		ارزش واحد (تن/دلار)		دامنه ارزش واحد در بین بیست کشور اول (تن/دلار)
	سال	سال	سال	سال	سال	سال	
سیب	۱۳۷۳	۱۳۸۳	۱۳۷۳	۱۳۸۳	۱۳۷۳	۱۳۸۳	(۱۸۱-۲۷۳۴)
آب سیب	۰۰	۲۰/۵	۰۰	۹/۳	۰۰	۴۵۳	(۳۴۰-۱۵۰۷)
خرما	۱۳۴/۶	۹۴/۶	۶۲/۴	۳۶/۴	۴۶۳	۳۸۵	(۲۱۹-۵۰۹۷)
بادام	۴/۳	۰/۲	۷/۱	۰/۲	۱۶۶۶	۱۳۰۱	(۱۸۶-۷۹۰۰)
پرتقال (۲)	۶۱/۴	۰۰	۹/۴	۰۰	۱۵۳	۰۰	(۱۵۳-۶۰۳)
خشکبار (۲)	۰/۹	۰۰	۱/۴	۰۰	۱۵۷۱	۰۰	(۵۷۱-۱۱۱۵۵)
پسته	۱۱۰/۸	۱۳۸/۷	۳۸۹/۸	۵۵۵/۵	۳۵۱۷	۴۰۰۴	(۱۴۸۵-۸۲۸۶)
کشمش	۷۸/۲	۱۳۷/۹	۵۱/۷	۱۰۷/۹	۶۶۲	۷۸۲	(۴۴۷-۲۳۶۲)
رب گوجه فرنگی	۰۰	۵۱/۰	۰۰	۲۶/۶	۰۰	۵۲۲	(۳۳۸-۴۶۵۲)

مأخذ: سایت فائو

- ۱- ارقام مربوط به سالهایی است که ایران جز بیست کشور اول صادرکننده محصولات مذکور قرار داشته است.
- ۲- دامنه قیمت واحد مربوط به سال ۱۳۷۳ می باشد.

نکته قابل توجه و مهم در جدول فوق این است که قیمت‌های صادراتی اکثر کالاهای ایرانی در مقایسه با سایر کشورها در حد بسیار پایینی قرار دارد. در اکثر موارد حتی در سالهایی که از نظر مقدار یکی از بیست کشور اول صادرکننده کالای مذکور بوده‌ایم، قیمت‌های صادراتی ما در فهرست بیست کشور اول نبوده که به دلایل آن در زیر پرداخته می‌شود:

- ۱- محصولات باغی کشور که به بازارهای جهانی عرضه می‌گردند معمولاً از کیفیت بالایی برخوردار هستند ولی فرآوری اندکی بر روی آنها انجام گرفته و بیشتر به صورت فله‌ای صادر می‌شوند. این امر موجب کاهش قیمت‌های صادراتی و عدم دستیابی کشور

به ارزش افزوده حاصل از فرآوری می‌گردد از طرف دیگر این روش صادرات میوه، باعث کاهش عرضه در بازارهای داخلی و افزایش قیمت برای تولیدکنندگان مواد غذایی در داخل می‌شود. در حالی که با حاکمیت یک سیستم کارآمد در فرآوری محصولات مذکور می‌توان مشکل مذکور را مرتفع ساخت.

۲- صادرات مواد غذایی اکثراً به صورت فله و در بسته‌های بزرگ صورت می‌گیرد که موجب انتقال ارزش افزوده به واردکننده‌ای می‌گردد که اقدام به بسته‌بندی در ابعاد کوچکتر و بازار پسندتر نموده و کالا را به قیمتی بالاتر از حد معمول به فروش می‌رساند. مثلاً گفته می‌شود که در سال ۱۹۹۶ هر تن خرماي ایران حداکثر به قیمت ۵۰۰ دلار به ازای هر تن صادر شده و با بسته‌بندی مجدد در کشورهای نظیر انگلستان یا فرانسه به قیمتی بیش از ۳۰۰۰ دلار به ازای هر تن صدور مجدد گردیده است. البته در سالهای اخیر، کنگره‌های ملی بسته‌بندی مواد غذایی و استاندارد برگزار و پیشنهادهای و راهکارهای عملی را جهت بهبود این وضعیت ارائه نموده است. اما تا رسیدن به حد ایده‌آل و دستیابی به تمام ارزش افزوده حاصل از صدور محصولات، راه طولانی در پیش است.

با توجه به پیچیدگی تجارت بین‌الملل، مسائل متعددی را جهت حضور موفق فرآورده‌های صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی کشور در بازارهای جهانی باید مدنظر قرار دارد که عبارتند از:

۱- اخذ گواهینامه مطابقت با استانداردهای بین‌المللی و کیفیت مطلوب صنایع

تبدیلی

۲- بسته‌بندی و رعایت استانداردهای مربوط به آن

۳- نحوه توزیع

۱-۶-۳- کیفیت محصولات تولیدی و پیروی از استانداردهای بین‌المللی

استاندارد از جمله مسائلی است که واحدهای تولیدی به ناچار با آن مواجه هستند و بخش لاینفک فرآیند تولید آنها محسوب می‌شود. بنا بر تعریف کالا و یا فرآورده استاندارد شده عبارت است از: کالایی که دارایی ویژگی مطلوب از جهت شکل، جنس، نوع، طعم، وزن، کیفیت، بسته‌بندی و غیره باشد. محصولات دارای نشان استاندارد این اطمینان را به مصرف‌کننده می‌دهد که کیفیت مرغوب کالا تضمین شده و مصرف آن عوارض جانبی در بر ندارد و از دوام و سلامت برخوردار است.

گفتنی است که در حال حاضر نسل جدید استانداردهای جهانی، روش تجزیه و تحلیل نقاط خطرناک و کنترل نقاط بحرانی Haccp^۱ است.

متأسفانه در میان تولیدکنندگان ایرانی، استاندارد به‌عنوان یک پدیده اجباری، قانونی و هزینه‌زا مطرح است و کمتر واحد تولیدی بنا بر نیازهای واقعی خود تولیداتش را به سمت استاندارد شدن سوق می‌دهد. در حالی که اخذ سیستم‌های کیفیت بر اساس استانداردهای ایزو ۹۰۰۰ برای شرکتهای مستقر در کشور و پس از آن Haccp آنها را قادر به ورود به بازارهای صادراتی که رقابت شدیدی در آنها حاکم است نموده و بدین وسیله باعث حضور موثر و افزایش سهم این شرکت‌ها در این نوع بازارها می‌گردد.

۲-۶-۳- بسته‌بندی

سهم ایران در بازار جهانی کالاهای کشاورزی و صنایع تبدیلی پایین می‌باشد. البته برای اقلامی نظیر پسته و کشمش ارقام بزرگی مشاهده می‌شود. ایران در نقش موطن اصلی پسته، مهمترین تولیدکننده این محصول می‌باشد به‌نحوی که حدود ۶۰ درصد سهم تولید پسته دنیا را دارا می‌باشد. تا سال ۱۹۷۹ ایران تقریباً بدون رقیب در

1- Hazard Analysis and Critical Control Point.

بازار جهانی عمل می‌نمود و حجم بالای تولید و کیفیت مطلوب، عامل اصلی موفقیت در صادرات پسته بود. از این سال به بعد ایالات متحده آمریکا که تا آن زمان صرفاً واردکننده پسته بود با عرضه محصول ایالت کالیفرنیا با کیفیت بالا و به‌کارگیری امکانات خود در بسته‌بندی و تبلیغات، در مقام یک رقیب پا به بازار جهانی پسته نهاد. مضافاً اینکه در حال حاضر بسیاری از کشورهای وارد کننده، اقدام به رتبه‌بندی، بسته‌بندی و صادرات مجدد پسته می‌نمایند.

در مورد کشمش نیز اگر چه این محصول از حیث حجم تولید در خانواده خشکبار و بعد از خرما قرار دارد اما از لحاظ تجارت بین‌المللی و حجمی که وارد بازار جهانی می‌شود مهمترین محصول این خانواده به شمار می‌رود. هر چند ایران از صادرکنندگان قدیمی این محصول می‌باشد ولیکن در تجارت جهانی کشمش نقش چندانی ندارد.

در مورد محصول زعفران نیز که با نام طلای سرخ به گرانترین محصول کشاورزی و گرانترین ادویه جهان شهرت دارد، در حال حاضر ایران مقام اول تولید جهانی را دارا می‌باشد. میزان تولید زعفران اسپانیا در نقش مهمترین رقیب حدود ۱/۳ تولید ایران است. در صادرات زعفران نیز ایران مقام اول جهانی را دارا می‌باشد. اما به دلیل مشکل بزرگ عدم بسته‌بندی مناسب، برخی از کشورها از جمله اسپانیا اقدام به واردات زعفران ایران نموده و سپس با بسته‌بندی مناسب آنرا مجدداً صادر نموده و بخش زیادی از ارزش افزوده آن را نصیب خود می‌سازند. به عبارت دیگر کالاهای مذکور در قلمرو کالاهای کشاورزی صادر می‌شوند و به دلیل عدم انجام عملیات فرآوری بر روی آنها در محدوده صنایع تبدیلی قرار نمی‌گیرند. هرچه میزان فرآوری کمتر باشد میزان ارزش افزوده ایجاد شده کمتر خواهد شد که یکی از دلایل اصلی آن به مسائل صنایع بسته‌بندی برمی‌گردد. بدین ترتیب که هرچه از امکانات صنایع بسته‌بندی در فرآیند صنایع غذایی کمتر استفاده می‌شود بدین معنی است که تغییرات ایجاد

شده بر روی محصولات کشاورزی کمتر است و از این بابت نیز ارزش افزوده کمتری ایجاد خواهد شد. بنابراین پیشرفت و گسترش صنایع تبدیلی می‌تواند به ایجاد ارزش افزوده بیشتر در بخش صنایع غذایی کمک شایانی نماید.

۳-۶-۳- بازاریابی و اطلاع‌رسانی

بازاریابی عبارت است از مجموعه‌ای از فعالیتهای بازرگانی که جریان کالا یا خدمات را از تولیدکننده تا مصرف‌کننده نهایی هدایت می‌کند. این فعالیت شامل طیف وسیع از اقداماتی نظیر، خرید مواد اولیه، تولید، کنترل کیفیت، حمل و نقل و انبارداری، آماده‌سازی برای مصرف، انجماد، بسته‌بندی، تعیین قیمت، شناسایی مشتری، تبلیغات، فروش و خدمات بعد از فروش می‌شود. اکثر محصولات کشاورزی صادراتی ایران علی‌رغم برخورداری از کیفیت مناسب از فقدان استراتژی مناسب بازاریابی رنج می‌برند و این از مهمترین دلایلی است که به صادرات مجدد این محصولات توسط کشورهای وارد کننده آن منجر می‌گردد. استفاده از موقعیت‌های مناسب بخش کشاورزی به همراه ایجاد سیستم بازاریابی کارا نقطه قوتی در بخش صادرات کشاورزی فراهم خواهد آورد.^۱ اگر به فرآیند بازاریابی توجه کافی داشته باشیم ضایعات به اندازه قابل توجهی کاهش خواهد یافت. با توجه به اینکه تقاضای مصرف خام محصولات کشاورزی اندک است، این دسته از کالاها باید در فرآیندی که در صنایع تبدیلی انجام می‌پذیرد، تغییر شکل یابند. محصولات نهایی صنایع تبدیلی نیز از ناحیه بازاریابی غیر صحیح آسیب‌پذیرند و بازاریابی نامناسب می‌تواند استمرار فعالیت این قبیل صنایع را با شکست مواجه نماید.

علی‌رغم وفور تولید اکثر محصولات باغی در کشور، پایین بودن سهم ایران در بازارهای جهانی فرآورده‌های تبدیلی یک مشکل جدی است که خود بیانگر بسیاری از

۱ - مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرهای آن بر اقتصاد کشاورزی ایران - دکتر اکبر کبجانی - موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی - بهار ۱۳۸۰.

عوامل دیگر می‌باشد. پایین بودن سهم ایران به این معنی است که کالاهای ایرانی جایگاه چندانی در بازار جهانی و در الگوی مصرفی کشورها ندارد. وقتی قرار است صادرات فرآورده‌های تبدیلی افزایش یابد به این معناست که علاوه بر افزایش در مقدار مطلق صادرات باید سهم کشور در این بازارها نیز رشد یابد. بالا بردن سهم یعنی رقابت شدید با کشورهای دیگر در گرفتن سهم آنها و به عبارت دقیق‌تر به معنی جایگزینی کالاهای تولید ایران به جای کالای آنهاست. بدیهی است که این امر کار مشکلی است و با مقاومت رقبا روبرو خواهد شد. اما اگر تداوم وضعیت موجود مطلوب باشد و برنامه بر حفظ سهم در حد فعلی باشد، مشکل چندانی وجود ندارد و متناسب با افزایش تقاضای جهانی و سهمی که ایران در تأمین آن دارد، صادرات افزایش خواهد یافت. با توجه به اینکه سهم ایران در این بازارها بسیار کم است، بنابراین افزایش تقاضای جهانی فرآورده‌های تبدیلی، منافع ناچیزی را برای کشور به همراه خواهد داشت. بنابراین ارجح است که برنامه‌ریزی‌ها متمرکز بر رشد سهم جهانی در تجارت محصولات تبدیلی کشاورزان و بویژه باغی باشد.

اطلاع‌رسانی که در ایران سابقه و دامنه فعالیت محدودی دارد، نقش مهمی را در صادرات ایفای کند. شناخت صحیح از بازار هدف، وضعیت اقتصادی آن کشور، جمعیت، عاداتهای غذایی، فرهنگ بومی، اطلاع از مقررات گمرکی و بهداشتی کشورهای مقصد، آگاهی و اطلاع از کشورهای رقیب در بازار مورد نظر و... نقش بسیار مهمی را در موفقیت در امر صادرات ایفا می‌نماید. بیشتر هزینه‌های تبلیغاتی شرکت‌های ایرانی در داخل کشور به مصرف می‌رسد و تولیدکنندگان و موسسات مربوط به توسعه صادرات کشور، برای اجرای طرح‌های بازاریابی برای محصولات هزینه چندانی تخصیص نمی‌دهند.

بنابراین ضروری است که مسئولان امور مربوط به صادرات کشور و تولیدکنندگان فرآورده‌های تبدیلی با در نظر گرفتن شرایط روز و پیچیدگی بازارهای

بین‌المللی، برای تأمین منافع ملی و کسب سود فردی به برنامه‌ریزی و اجرای شیوه‌های عملی مناسب و ثمربخش بپردازند.

۴- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

همان‌گونه که در این گزارش ذکر شد، ایران در تولید محصولات باغی جایگاه مناسبی داشته و رتبه بالای تولید بسیاری از محصولات باغی ایران با ارائه جدولی مورد بحث قرار گرفت. به طوری که علی‌رغم عدم استفاده مطلوب از نهاده‌های تولید مانند آب، هم‌اکنون ایران یکی از ۵ کشور در جهان است که در تولید بیش از ۲۰ محصول در رتبه اول تا دهم قرار گرفته است. لیکن در فصل دوم با ارائه جدول محاسباتی وزارت جهاد کشاورزی ملاحظه گردید که میزان ضایعات کشور بسیار زیاد است (حدود ۳۰ درصد). در ادامه روش‌های اقتصادی جلوگیری از ضایعات که مهمترین آن توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بوده و ارتقای کیفیت بسته‌بندی و همچنین بازاریابی مناسب از اجزای مهم آن به شمار می‌روند، ارائه گردید.

به‌نقش‌واهمیت صنایع تبدیلی در ایجاد ارزش افزوده، ایجاد اشتغال، درآمدهای ارزی و همچنین استفاده بیشتر از محصولات کشاورزی لزوم توجه بیشتر و ایجاد و یا توسعه این گونه فعالیت‌ها را گوشزد می‌نماید.

به منظور رفع مشکلات صنایع تبدیلی برای حضور موفق‌تر در بازارهای جهانی و افزایش سهم صادرات محصولات مذکور از کل صادرات غیرنفتی کشور پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱- به صنعت بسته‌بندی در نقش یکی از بخش‌های کلیدی و مهم جهت نفوذ بیشتر در بازارهای جهانی و کسب قسمت بیشتری از ارزش افزوده حاصل از صدور محصولات مذکور به طور جدی توجه شده و سازمانها و وزارتخانه‌های ذی‌ربط برای به کار گیری فن‌آوری مدرن و به روزسازی صنایع بسته‌بندی موجود اهتمام ورزند.

- ۲- صنایع تبدیلی جهت فعالیت مداوم نیاز مستمري به مواد اولیه و محصولات تولیدی کشاورزی دارند. به دلیل شرایط خاص حاکم بر تولید محصولات کشاورزی ممکن است در یک سال مازاد عرضه و در سال بعد کمبود آن جهت رفع نیاز صنایع به وجود آید. پیشنهاد می‌گردد از طریق به‌کارگیری سیاست‌های قیمت‌های تضمینی و بیمه محصولات کشاورزی در کشاورزان اطمینان خاطر جهت تولید محصول در حد نیاز صنایع به وجود آید. در سالهای اخیر قیمت‌های تضمینی تبعیضی موجب کاهش تولید برخی محصولات شده که ممکن است مورد نیاز برخی از صنایع تبدیلی و تکمیلی باشد. مثلاً قیمت بالای خرید تضمینی گندم، موجب کاهش تولیدجو، آفتابگردان، ذرت و پنبه شده است.
- ۳- مسئله به روزسازی فن‌آوری و لزوم نوآوری جهت حضور موفق در بازارهای جهانی در بخش‌های مختلف گزارش مورد تأکید قرار گرفت. از طریق ایجاد مراکز تحقیق و توسعه در خود صنایع و یا به‌کارگیری نتایج پژوهش‌های مراکز تحقیقاتی در این زمینه‌ها، حضور مستمر و موفقتر در بازارهای جهانی تضمین گردد. بنابراین ایجاد و حمایت از سرمایه‌گذاری در این زمینه‌ها ضروری است.
- ۴- زمینه دیگر برای گسترش صنایع تبدیلی، بازار نسبتاً بزرگ داخلی است. البته بسیاری از محصولات کشاورزی توسط خانوارها به صورت فله خریداری می‌گردد. با تحقیق و پژوهش می‌توان به‌صورت جزئی و بیشتر از نظر بسته‌بندی، محصولات را به‌صورت فرآوری شده عرضه و سپس دامنه آنرا گسترش داده و سهم فرآورده‌های تبدیلی در الگوی مصرف خانواده‌ها را بیشتر نمود.
- ۵- به منظور ایجاد اطمینان خاطر و امنیت در صادرات ضروری است صنعت بیمه پایه‌ای وضعیت روز صادرات حرکت نماید. همچنین با ایجاد صندوق‌ها و یا شرکت‌های

حمایتی که صادرکنندگان را در حوادث منجر به تلف شدن کالاها و عدم انجام تعهدات خریداران حمایت نماید، می‌توان به گسترش صادرات کمک کرد.

۶- با ایجاد شرکت‌های بزرگ و متمرکز و تخصصی کردن امور صادراتی می‌توان به اوضاع صادرات نظم بخشید و از رقابت‌های زیان‌آور شرکت‌های تولیدکننده کالای مشابه خارجی در بازارهای جهانی جلوگیری به عمل آورد.

۷- لازم است در کنترل و بازبینی بسته‌بندی کالاهای صادراتی دقت بیشتری نمود که از صدور محصولاتی که بسته‌بندی آنها نامناسب است، جلوگیری شود.

۸- برای صادرات هر محصول باید استراتژی و برنامه معینی تدوین شود و سازمانهای دولتی خود را با آن هماهنگ سازند. به گونه‌ای که در زمینه صدور محصولات خاص، مقررات باید ثابت و روشن بوده و از تغییرات مداوم آنها پرهیز شود. آزادسازی یک محصول برای صادرات و سپس منع آن و به‌طور کلی تغییرات نامنظم در این زمینه، زیانهای هنگفت و غیرقابل جبرانی را به وجود می‌آورد.

فهرست منابع و مآخذ :

منابع فارسی :

- ۱- اداره حسابهای اقتصادی بانک مرکزی- گزارش حسابهای ملی ایران-مهرماه ۳۸۳
- ۲- خلاصه مقالات نخستین همایش کشاورزی و توسعه ملی- آذر ماه ۱۳۸۲
- ۳- سایت موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران- www.isiri.ir
- ۴- کمیجانی- مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرهای آن بر اقتصاد کشاورزی ایران- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی بهار ۱۳۸۰
- ۵- مجموعه مقالات هشتمین کنگره ملی صنایع غذایی ایران (بسته‌بندی مواد غذایی)- اسفند ماه ۱۳۸۴
- ۶- مجله دهاتی- شماره ۷- فروردین ماه ۱۳۸۳
- ۷- معاونت صنایع و توسعه روستایی- سند صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه
- ۸- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی- بررسی روشهای اقتصادی کاهش ضایعات محصولات کشاورزی- ۱۳۸۲
- ۹- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی - طرح اثرهای اقتصادی گسترش صنایع تبدیلی مسائل و مشکلات صنایع تبدیلی - تابستان ۱۳۷۹
- ۱۰- وزارت جهاد کشاورزی- تعیین ویژگیهای صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی و صنایع روستایی با تأکید بر تجارب دیگر کشورها- بهار ۱۳۸۳

منابع انگلیسی:

- 1- .A.O – Fruit and vegetable Processing - Agricultural Services Bulletin No.119.1995.
- 2- .A.O – Economic and Social Department.
- 3- .A.O - Manual on the application of the HACCP System in Mycotoxin Prevention and Control- 2001.
- 4- O – The Statistics Division
- 5- O-Islamic Republic of IRAN Industrial Sector Survey on the Potential for non oil manufactured exports- 1999.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی